

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et specialbibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavsretten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

Enderslev Sogns Historie.

Samlet ved

Sognepræst Broberg.

(Særtryk af „Østjællandske Aarbøger“.)

Kjøge.

Udgivelsesforlaget „Østjællands Avis“'s Bogtrykkeri.
1908.

I.

**Ældste Historie til Reformationen.
16de Aarhundrede.**

Enderlev, saaledes hedder nu Byen og Sognet; men hvorfra er dette Navn kommet? „Enderlev, Enderlev, Endisløff, Jenislev,“ maaske endog „Jensløv“, maa antages oprindelig at staa i Forbindelse med en Mands Navn. Den sidste Del „lev“ betyder Leve, Levebrød, Arvelod Boelslod — som vi har det i andre Bynavne (Sigerslev, Lyderslev, Hotherlev, vel nu Haarlev, jfr. Hother's Høj paa Haarlev Kirkegaard), saa det ligger nærmest for at antage, at i sin Tid, ca. 1000 Aar eller maaske længere tilbage, er der kommet, rimeligvis Øster eller Sønder fra, en ny gothist Folkestamme herind, der har over-

vundet eller fortrængt eller udryddet den oprindelige ældgamle Befolkning, der levede ved Kysterne og ernærede sig ved Jagt og Fiskeri. Denne ny Folkestamme, kraftig og livsfrisk, hvem Fremtiden skulde tilhøre, trængte langt ind i Landet, ryddede Skovene for en Del og delte vel Landet imellem sig. Den kom saa ogsaa til disse saa skovrige Egne her i Østsjælland (endnu den Dag i Dag er Bjerstov Herred et af de mest skovrige Herreder i Danmark), kom maaske sejlene lige til den nuværende Lavning, ved Grubberholm, hvor den Gang rimeligvis var Vand, og slog sig saa særlig ned paa Højderne her ved den nuværende Præstegaard og Kirke. Saa kom vel hertil, om just ikke ligefrem en Smaafølge saa dog en Slags Høvding. (Grav for en saadan blev for saa Aar tilbage fundet i en Kæmpehøj ved Himlingøje, Stellet af en høj Mand med Levninger af Dyr og Husgeraad.) Med ham fulgte en Skare, vel hans Krigere eller Trælle, med Stoner og Børn, og hvis denne Høvding, som vi kan kalde den første Bønde (Boende) i Gunderslev, hed Endre eller Jenner, eller noget lignende, saa har vi her Oprindelsen til Byens og Sognets senere Navn. Men mærkeligt er, at vi ellers, saavidt jeg ved,

aldrig hører et saadant eller lignende Navn nævne, dog ligner Gnslev i Aarhus Stift det noget (Hammelsev og Gnslev), men som sagt nu blev hans Boelslod, det han tog ind til Besiddelse, kaldet Gndislev. Saa dannedes da den første Begyndelse til en Landsbhy, alt samledees saa tæt som muligt for Værnets Skyld, og saaledes skulde det blive ved med at være lige ned til omtrent Aar 1800, da Udstiftningen begyndte.

Det er mærkeligt at tænke paa, hvorledes vore Landsbhyer i de mange Hundreder af Aar lignede sig selv. Vel blev Kristendommen indført, og Kirker byggedes, først af Træ, saa af Sten. Alt i det 12te og 13de Aarhundrede, for mere end 700 Aar tilbage, stod vore nuværende Kirker rejste, vel uden Taarn og Baabenhus, men Kirkeskibet og Koret var der dog. Og vel lignede den katholske Gudstjeneste ikke vor. Der var flere smaa Altre, foruden Højalteret; der holdtes Messeoffer og Messe paa Latin; Viebandskar, Røgelsekar, Bænte midt paa Gulvet. Menigheden stod op eller knælede ned. Indgang var der baade mod Nord og Syd, for Mændene mod Syd, Kvinderne mod Nord. Endnu sidder Kvinder mod Nord og Mænd mod Syd.

Ellers var de daglige Sykler ens og Med-
 staberne omtrent de samme, kun mindre praktiske
 som Træplove. Bistrok var det ældgammelt,
 det „Trevangsbrog“, der holdt sig lige til Ud-
 stiftningen. Marken inddeltes i tre lige store
 Dele, Rugvang, Bygvang og Fælleden eller Græs-
 marken og sælles var sikkert „Overdrevet“ og
 „Almindingerne“ til Græsning for Kvæget under
 „Hyren“ : Byhyrden (her ved Overdrevsvejen skal
 have været et Led, der hed „Hyreledet“); og saa
 var der megen Skov, hvorom Navne som Heste-
 have, Stohave endnu minde, hvor Dyrene gik og
 Evinene søgte Olden. Alt blev drevet i Forening,
 vel af Nødvendighed i de første Tider, men senere
 blev det en Tynge, en stærk Hæmsko, især da
 ogsaa Høveriet til de opstaaede Herregaarde kom
 til. Da har nok, naar Bystaven, mærket, gik
 omkring, eller maaske Byhornet klang, og „Bysens
 Folk“ satte hinanden Stævne, Talerne tidt faldet
 paa Tidernes og Forholdenes Tynge, men først
 som sagt omkring Aar 1800 skete efter Etavn-
 baandets Løsning 1788, den store Forandring,
 at hver fik sin egen Lod at drive for sig selv.
 Saa skred Tiderne saa jævnt i det store og hele
 uden Forandringer.

I det 16de Aarhundrede blev den evangelisk-lutheriske Kirke folkekirke. Nu svandt med Munk og Nonner ogsaa Tiggermunkene bort fra alle Beje og Byer, Klostrene ophævedes, Præsterne fik Lov at gifte sig, Gudstjenesten blev paa „den danske Tunge“, og Menigheden begyndte selv at synge Salmerne. Manganen en katolsk Præst blev vel den første lutheriske og blev saaledes paa en Maade i sit Embede; om det blev saaledes her, ved jeg ikke. I Aaret 1476, et godt halvt Aarhundrede før Reformationens Indførelse, var Hr. Jens Jepsen Præst her, og Hr. Sewren i Reformationstiden. Den første lutheriske Præst her hed Hr. Jeppe Hansen. I en gammel Bog i Præstegaarden er antegnet, at „hans Fornavn staar paa Degnestolen i „Endisløf Kirke“, men Tilnavnet ikke; han var Præst 1553, da Stolen blev gjort. Den næste Præst var Hr. Niels Olsen, om hvem den samme gamle Bog melder, at „hans Navn staar paa Altertablen i Braabj Kirke, og paa nogle af Stolene neden i Taarnet her i Endisløf Kirke, at de i hans Tid var bleven gjorte og det med det Aarstal 1575.“ Den tredie, Hr. Ole Jernløse, „hans Navn staar paa Brædtestolen i Braabj Kirke med Aarstal 1614 og menes at skulle

have været en Søn af Formanden." Men nu er vi ved Overgangen til:

II.

Det 17de Aarhundrede.

Det var Christian den 4des Dage. Hans Navnetræk, C4, ses endnu i Braaby Kirke paa Alter og Prædikestol. Denne Kirke, Annelis til Enderklev, skulde, i Følge kongeligt Klemmebrev af 9de Maj 1555, nedlægges (som vist ogsaa Hvedrup og Kirkestjensved Kirker paa „Heden“) og Menigheden henvises til „Endisløff Kirke“; men den staar endnu i det Herrens Aar 1908 som ogsaa de 2 andre Kirker). Braaby Kirke har haft, som Enderklev Kirke endnu har, et „Ballads“ — af Folk kaldet saaledes; det vil sige et Pulpitur; det var hvidmalet i Braaby Kirke, hvad Husmand Niels Jørgensens Enke har fortalt; thi hun har set det som Varn. Tæt pakket sammen — som vi senere skal se — laa Enderklev By, og Præsterne hed Tidemand Johansen, Laurids Jakobsen (Farsader), Tidemand Lend (Fader) og Caspar Lemvig, Friederich Kristian Birch, Laurids Lend (Søn) — mest Præster af samme Familie. Kaldet gik paa en Maade i Arv, stundom gennem Præsteenten eller Præste-

datteren, til Eftermanden ved Egteskab; den Tids Skik og Brug, tildels vel af Bengehensyn, der var jo ingen Pension eller kun lidet at erholde for Præsteenker og Døtre, og ingen Assurance kendte man til, og Menigheden vilde vel nødig have en Præsteenke med sine, i dobbelt Forstand maaste, uopdragne Børn paa den Tids tarvelige Fattigvæsen, saa var det lettest at bebyrde Eftermanden med deres Forsørgelse ved Egteskab. Men, naar undtages Præsternes Navne, kende vi saa ellers nogen af hin, nu saa fjærne Tids Mennesker? Om et Par af Præsterne kan vi læse lidt paa en Table i Gundersen Kirke; Hr. Laurids Vend, der nu egentlig hører det 18de Aarhundrede til, men lad os her tage ham med i Præsterækken, var vel den betydeligste. Han har i hvert Fald optegnet meget om Præstetaldet og de Forhold, der nærmest knyttede sig dertil, og han har gjort det med den fineste og zirligste Skrift, der tænkes kan — et rent Kunstværk af Skrift. Han har ogsaa paa sin Bis været en praktisk Mand, men ikke just paa den heldigste Maade; thi han blev tiltalt for ulovlig Brændevinsbrænding, en af Landboernes i Datiden hyppigste Lovovertrædelser. Dog, et Navn, et

eneste, er os opbevaret fra det 17de Aarhundrede. Der staar paa en Sten, indmuret paa Enderklev Kirkes nordre Bæg, indskaaet eller ridset følgende : „Jakob Nielsøn, boende i Endisløff, døde 17de August 1637, og ligger herudfor begravit“. Hvem var denne Mand? Vi ved det ikke. Maaſte en indflydelsesrig Bonde, en Bondefoged eller Oidermand. Efter den Tids Mening ikke fornem nok til at blive begravet inde i Kirken under Gulvet, hvor Herremænd og Præster lagdes ned, men dog værdig at hvile ſaa nær ved Kirkemuren ſom mulig; og ſaa har det føjet ſig ſaaledes, at hans Mindeſten har bevaret hans Navn gennem Aarhundreder og vil vel hans Navn ſtaa der endnu, naar de nuværende Minder med deres Navne er forſvundne, ſom allerede alle de andre gamle Minder og Kors er borte. Men ſæt i. u. at man var kommen til Enderklev — den til daglig ſaa ſtille Landsby — en god Snes Aar efter Jakob Nielsøns Død, da Frederik d. 3die havde fulgt ſin Fader Chriſtian d. 4de paa Danmarks Throne, at man den 12te Februar 1658 var kommen hertil, da vilde man have fundet, at der maatte være noget ganſke overordentligt uſædvanligt paa Færde; thi ſe og hør, hvilke mange Menneſter, og hvilke

høje Raab. Det var de forreste Afdelinger af Svenskekongen Karl X. Gustavs Hær, der naacde Enderklev. Saa vrimlede Byen da af svenske Krigskfolk; de var Fjender og de toge ikke blidt, og der har neppe været meget at tage af. Og maaste Kongen selv eller nogle af hans Krigsøverste har opslaaet deres Bolig i Bræstegaarden, det fornemste Sted vel i Byen, skøndt næppe hunderlig adskillende sig fra de andre Gaarde. I Jaa Fald har næppe Sognepræsten, Hr Laurik Jakobsen, saalidt som Byens Folk, været hunderlig glade. Mon Svenskerne skulde have røvet Kirkens Skalk? Thi paa Fodstykket af den nuværende Skalk staar skrevet, „at Laurik Jakobsen, Sognepræst til Endisløff og Braabj Søhner, 28. Juli 1658 har skænket den; og mærkelig nok, vort Nabo sogn „Gaarlev“ har ogsaa i samme Aar faaet en ny Skalk. Mon Svenskerne skulde have røvet dem begge to? Maaste; dog man kan jo gøre et Skarn Uret; mulig er det den danske Krone, der af Pengetrang i disse trange Dage selv har paabudt dem at indsendes til at smelte Mynt af. Naar, uanset dette, jaa huserede de Svenske jo forfærdeligt paa disse Egne af Sjælland. Som bekendt var det jo deres Konges Agt

at faa Danmark til Gje. Det lykkedes ham vel ikke; men hvad der lykkedes ham var at faa tilranet sig de skaanste Provinser og at faa særlig Sjælland grundig ødelagt for Resten af Aarhundredet. Dønningerne af denne Uvejrstorm mærkedes og føltes langt ind i næste Aarhundrede. I Slutningen af det 17de Aarhundrede laa meget Gods og mange Byer næsten ganske øde i disse Egne. Derom har man jo nok hørt; men man forfærdes ligefrem over Tilstanden, naar man læser om By efter By omtrent saaledes (jvfr. Bemmetofte Klosters Optegnelser): en Gaard — den ligger heit paa Jorden, ingen Menneſter, ingen Kreaturer; en Gaard — en Længe, forfalden, ſtaar; en enkelt Ko eller Heſt; og ſaa hele Byen, ja hele Godſet, videre i den Dur. Da har Enderſlev By og Sogn ogſaa døjet ſit; ja det var, og der kom i lang Fremtid, ſvære Tider. Thi hvad ſkulde Godſejerne, og næſten alt var den Gang Fæſte, ſtille op under ſlige Vilkaar? Her i Enderſlev var Gods fra mange Steder: Ballø, den Gang endnu ikke Kloſter eller Stift, men adeligt Gods; Thurebyholm, den Gang endnu ikke under Bregentved, men en ſeløſtændig Herregaard; Kjøbenhavnſ Magiſtrat,

Universtitet, og en Gaard hørte til Gammel Hjøgegaard; den blev siden mageskiftet og kom til Ballø (Stiftslæge Nøde har oplyst, at $\frac{28}{3}$ 1778 var der Mageskifte mellem Ballø Stift og Gammel-Hjøgegaard om en Gaard i Gunderslev, Pire Madsens Gaard: 7 Tdr. 3 Fdr. 1 Album Hartkorn og 1 Skp. 1 Fdr. 1 Album Skovskuld, som svarede Landgilde Byg 7 Tdr. 2 Skp. 2 Album og Høveripenge 4 Rdr. aarlig — 10—20 Svins Olden). Denne Gaard, ligeledes oplyst af Stiftslæge Nøde, var nuværende Lars Nielsens Gaard paa Hølteland, der, som vi senere skal se, ved Siden af Jens Jørgensens forhenværende Gaard, sammesteds, dengang laa midt inde i Byen, der hvor nu Brugskforeningen er opført og Smed Lars Jensen og Dortha, Hans Kristensens Enke, bor.

III.

Det 18de Aarhundrede.

Lad os nu — i dette næste Aarhundrede — gaa en Gang gennem Gunderslev By; lad os se os godt om; thi det er det sidste Aarhundrede, i hvilket den beholder sit ældgamle Udseende. I 1805 ændrede Udskiftningen hele dens hidtidige Præg. Endnu laa den tætpakket som fra Arilds Tid. Vi kommer ind i Byen vesterfra, fra de

gamle Bher Aggæthorp (Aggerup nu) og Bovelstrup (Boulstrup nu), der høre med til Sognet. Boulstrup, hvor der efter Sagnet skal have ligget et Slot eller vel en Borg*), har i Aarhundreder som lige til 1907's Begyndelse haft 2 Gaarde og 1 Hus; men nu i Aar er den ene Gaard parcelleret ud i mange smaa Ejendomme. Vi gaa op mod selve Enderlev By. Der, paa vor højre Haand, hvor nu Træstomand gnl. P. Larsen bor, paa Thurebyholms Gods, der blev indlemmet i Grevskabet Bregentved, skænket af Frederik V. til Adam Gottlob Moltke, den første Greve M., boede den Gang en Smed og laa en Smedie; Jorden er nu hos Ole Madsen ved Haarlevvejen. Gamle Mads Jensen i Magistraten har fortalt, at der boede hans Mormoder's Forældre — hun var født 1764. Denne Smed, der holdt to Heste, og altsaa maa have haft det meget godt, maatte smede for Greven til hans ny Kofstald, og det var tungt for hans Datter at bære Søm lige til Bregentved. Greven selv besøgte Smeden en Gang; det har sikkert været til Hest eller i Køretøj med 4 Heste for; Bejene var jo diarlige og Jøret ofte rædsomt. Et slikt Besøg har vaft Opsigt.

*) Munkesten er fundne.

Ligeoverfor, hvor nu Jens Madsen bor, laa Kristen Bertelsens Gaard ved Kristen Bertelsens Bøl, et Vandhul. Der havde de 10 Heste for Bloven, og de løb løbsk; de har ikke været saa daarlige endda. Denne Gaard er nu Snedkergaarden. Lad os gaa lidt videre; dog først figge ned ad Braabysvejen. Der var atter en Gaard, hvor Lars Olsens fhv., nu Hans Hansens, Hus ligger; det var nuværende Lars Larsens Gaard i Gammelsø. Dog tilbage til Hovedgaden igen, Bejen gennem Bhen. Der laa paa den højre, sydlige Side, som nu, Bøver Jens Jensens Hus, hvis Jord P. Nielsen i Hestehaven nu besidder. Ligeoverfor, paa Nordfiden, laa et Hus i Mads Olsens Bøenge (dengang kaldt Kalvshaven : et Stykke til Kalve; flere Gaarde havde et saadant, f. Eks. ogsaa Ole Pedersens Kalvshave). Dette Hus' Jord har nu Jens Larsen i Hestehaven. Saa kom Mads Olsens Gaard, og omtrent ligeoverfor, hvor Knud nu bor, laa Jens Nielsens Gaard paa Holteland. Ved Siden deraf P. Pedersens Hus, hvor nu Slagteren bor, og hvis Jord Hans Pedersen har, og saa Lars Olsens Gaard. For saa at blive lidt paa samme Side; thi det var ikke saa let at komme over Bejen fra den ene Side til

den anden, den slængede sig slemt, gif ud og ind; og kan den til Tider endnu være bundløs, hvordan var den da ikke den Gang? Og et Møddingsted ved Knuds gjorde det svært at komme over til Mads Olsens; se saa altsaa paa den søndre Side finde vi endnu en Gaard, dér, hvor Stræderen bor nu, det var Jens Pedersens Gaard paa Overdrevet. De andre Overdrevsgaarde har vist ogsaa ligget i Byen, en eller to paa Mads Olsens Mark vest for Niels P. Larsens Hus. Nu maa vi gaa lidt ud og ind, Bygaden var næppe synderlig reguleret, og udenfor Byerne var der vist ofte flere Spor ved Siden af hinanden paa de ikke eller kun højt usfuldstændig indkastede eller afgræstede Beje ligesom nu paa de nyeste Hedebeje gennem Lyngen. Ved Bygaden laa saa paa samme Side Jens Klausens Hus, hvis Jord er Hans Poulsens i Magistraten, og Skomagerens, hvis Jord er Rasmus Madsens og Hans Larsens i Magistraten, og Lars Rasmussens, Niels Evendsens og Søren Jensens Huse, hvis Jord er Kristen Jakobsens i Magistraten. Gaa vi over Bejen ved Grethes Hus, da er dets Jord nu hos Rasmus Olsen, og Hans Jørgensens og Tommerens Huse; deres Jord er hos Boelsmand Jens Kristensen i Høstmarken og

Ole Nielsen paa Overdrevet (Peder Hansen har en Del af den gamle Degnelod). Der, hvor Brugsforeningen nu ligger og Smed Lars Jensen og Dorthé, Husmand Hans Kristensens Enke bor, finde vi atter Gaarde, hele to, det er Jens Jørgensens fhv. og Lars Niensens Gaard paa Holte-land, sidstnævnte, som før omtalt, i sin Tid hørende til Gammelkjøgegaard. Og hvor Hans Drejer Larsen bor, laa atter en Gaard, Hans Rasmus-sens nuværende, udflyttet til Haar'evvejen. Af dens Lod er Hans Johansens Jord taget. Og igen en Gaard lige ved Siden af, hvor Bødker Hans Jørgensen bor, det var Jens Knudsens gamle Gaard, og saa kom Andreas Larsens Gaard, der affluttede Bygadens søndre Side, og hvis Bygninger nu i 1907 er flyttede udenfor Byen, saa denne By-side nu slutter af med et Hus og en Smedie. Vende vi saa tilbage gennem Byen og dreje os om mod dens nordre Side, saa var der atter en Gaard, hvor Lars Mortensens Hus nu staa; det var Jens Mortensens Gaard, nu flyttet ud, langt op i Alminde. Og hvor nu Wilhelm bor, staaar endnu Stuehuset til den Gaard, som dér laa, det var Ingvor Hansens Gaard, nu flyt-tet ud til allerlængst oppe ved Hestehaven, og

Birthe Peder Jensens Hus var et Nytterhus, bygget til den. Saa kom den Gaard, der er delt i vore Dage, hvis Stuehus endnu staar og ejes af Hans Hansens Enke, og paa hvis Gaardsplads nu Vindmøllen med Frederiksens Træskæreri og Maskiner staar. Og igen en Gaard, hvor Tællemanden nu bor. Det var Lars Frederiksen, nu flyttet ud ad Haarlev til. Deroverfor laa Sognefogedens Gaard med et Hus, der nu er nedrevet, overfor Frars, der ligger paa den anden Side Bejen, og hvis Jord nu hører til Jens Pedersen i Hestehaven. I den Skalbshave, der hørte til Sognefogedens Gaard, laa flere, nu forlængst nedrevne, Huse; nu er det Gaardens Stakkehave. Lars Andersens og Lars Jensens Huse komme nedensfor ved Bejen, men deres Jorder høre nu til Hans Jensen i Hestehaven. Saa staa vi i Midten af Byen, ved Præstebroen og Gadefæret, det sidste vel næppe saa pænt, mulig heller ikke saa stort som nu; men den store prægtige Sten, der stadig er en Pryd for det, har vel nok alt den Gang ligget der; thi hvem kan sige, hvor den stammer fra? Vi figge over mod den anden Side. Der laa en Gadeplads, hvad der forresten ogsaa laa i Vilhelms Bænge,

vel en Grønning til alt Slags Brug midt mellem de sammenpakkede Gaarde, inde i hvilke der ofte var Bolig for Indfiddersfamilier, der var knyttede til Gaarden. Fra Grøsten gennem Jens Jepsens Have gik denne Gadeplads ud til Bygaden. Jens Jepsens Hus' fordums Tilliggende har nu Hans Søren Nielsen i Hestehaven, og Niels Olsens — Hestgarderens — og Jens Hansens Huse — deres Jord har nu Niels Nielsen i Dyrbledehuset, og hvor Niels Kristensen bor, har ogsaa ligget et gammelt Hus. Og vester derfor ligger endnu Mads Olsens Gaard paa Byens nordre Side. Men nu altsaa op ad Præstebroen, til Byens Midt- og Hovedpunkt, til Kirken, Præstegaarden og Degneboligen. Her saa det rigtignok langt fra ud som i vore Dage. En Stattehave, eller maaske en Køkkenhave, og lidt Buske og Træer og en Vandpynt laa ovenfor Præsteeugen paa den ene Side. Paa den anden Side har Degnens Have næppe set ud som nu. En Pilehave laa mellem Kirken og Præstegaarden. Degnen havde 4 Længer paa sin Bolig. Skole var der endnu ikke til langt ind i Aarhundredet; og ind til Præstegaarden, der næppe var stort anderledes end de andre Gaarde, førte en luffet

Vort, og Stuelængen laa til 1874 75 mod Vest ; den staaar endnu for en Del, men er maaske endda ombygget siden den Gang.

Lad os gaa over paa Kirkegaarden. Se, den var omgivet af et Stengærde med Trælaager, skrøbeligt nok, siindom kunde vel Præstens eller Degnens Kør og Faar gaa derind og æde af alt det grønne ; thi grønne Tuer var over det hele ; Gange var der næppe mere end en af, fra Slænten, Kirkelaagen til Kirkedøren, og Gravene havde ingen Minder ; lidt efter lidt rejstes dog et lille Trækors, de blev senere til Jernkors, og nu Kirken selv ; den stod som den Dag i Dag, udvendig forsynet med Waabenhus mod Syd og Taarn mod Vest, med det Sadeltag, der vender modsat næsten alle andre Kirkers, og med de 2 lige store Klokker, forfærdiget 1746 ; men indvendig, ja, der var vel samme smukke og betydelige Alterramme fra Christian den 4des Tid og i hans Stil, men Altermaleriet : Kristus, der prædiker fra Skibet (af Adam Müller, den tidligt afdøde Kunstner, der blandt andet har malet Luther paa Rigsdagen i Worms, der hænger i Helligaandskirken i Kjøbenhavn), dette Billede er fra 1836 (Mads Jensen i Magistraten har for-

talt, at da han det Aar blev konfirmeret, skulde Konfirmanderne ind at se det ny Billede, der lige var kommen). Hvilket Billede, det har afløst, ved man ikke. Figurerne er maaske noget moderne i deres Ansigtstræk, men Kompositionen er god, og navnlig er Landskabet hyppeligt, særlig, hvad dets dybe Perspektiv angaar, et storartet østerlandsk Landskab. Gulvet var næppe saa jævnt eller Stolene saa pænt malede som nu, men maaske var Stolene lige saa moglege eller rettere unage- lige som nu. Men forgæves vilde man søge, hvad nu findes, baade Kaffelovn, Lampekrone og Lampetter, og hvad i 1907 kom til: Orgelharmonium. Men saa til Gengæld i 1738, hvor der kun i hele Pastoratet var 81 Familier, altsaa omkring ved en 400 Mennesker, var der ca. 1000 Kommunikanter, og nu vi er 1100 Mennesker, har vi kun ca. 500 a 550 saadanne.

Se det var Underkølev By i det 18de Aarhundrede lige til Udstiftningen 1788—1805. Udenfor selve Byen laa kun ganske enkelte Huse som „Fjldehuset“ ved Uglegaarden og vel senere Almindehusene og „Marebækshuset“ ved Braabysvejen ved en Bæk (Mare paa Latin er Hav, Vand paa Dansk) og Verstovshuset ved Braaby Sogne-

stel ved et Led ind til Skovene. Nu er Vejene, særlig Sognevæjen, snart bleven til en hel Gade. Ja, det var Vjen, men nu Folkene, hvordan var de?

Det var paa Holbergs Tid, i Jeppe's og Nilles, Per Degns og Jesper Ribesogeds Dage. Meget oplyste var de ikke; bundne til Stovnen. Dog kunde de her i Underklev rose sig af at have i 1738 en Degn, der kunde Latin som Per Degn; det var en „*Studiosus*“ Jørgen Busch. Skole eller Skolehus var der ikke i 1738, den kom først senere, men i Pastoratets Underkant, Skrodsbjerg i Braaby Sogn var 1721 opført en af Frederik den 4des Rytterstoler. Der var en Skoleholder, ogsaa en *Studiosus*, Friederich Høstmark: „Han læser ellers lofflig godt for Børn kan temmelig nok katekisere, sjunger ellers vel nok, men er ellers meget fuld af Størbug.“ Ellers bestod Undervisningen i, at Degnen skiftevis paa Gaardene skulde lære Børnene lidt Katekismus og Bibelhistorie. Ikke saa underlig, at da Konfirmationen 1736 blev paabudt, Konfirmander, ihvertfald i Haudrup Sogn paa Heden, kunde være 18—20—25 Aar, inden de blev konfirmerede. Præsterne ved denne og den følgende Tid, Nar-

hundredet ud, var Laurik Vend, Hans Blad, Jens Bille, Alexander Zoffmann, Peder Wulff og Francis Dorph der døde i December 1801, og hvis Ligsten ligger udenfor Gunderslev Kirkes Waabenhus — maaske den forhen har været inde i Kirken; thi han er vel bleven begravet i Kirken; først 1805 blev sligt forbudt. Hvordan levede Datidens Folk? Tarveligt og yderst nøjsomt. Herom kan nu læses mange Steder. Men lad os nu stride over Grænsen til

IV.

Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907—08,

det, i hvilket vi alle er fødte, undtagen de mindre Børn, vore Bedsteforældres, Forældres og vore egne Dage. Nu begyndte lidt efter lidt den store Vending ved Udfikstningen og Stavnshandets Løsning, der gav ikke alene Ejen og Egnen, men ogsaa hele Livet et ganske andet Præg. Da Sognepræsten, Hr. Frank Dorph, Skærtorsdag 2. April 1801 steg til Bogens at køre til Sogns (hvordan mon Præstens Kjøretøj saa ud dengang? Jeg tænker en smal, stiv Bogvogn med maaske 1 a 2 Agestole af Træ, næppe polstrede, men mulig med Træmmerhyg og en Siddepude), da, saa har

afdøde Niels Rasmussen fortalt mig, efter hans Bedstefaders Biretning, hørte han og alle i Byen Kanontordenen fra Slaget i Kongedøbet ved Njøbenhavns Ahd. Under hans Estermand, Hr. Theodor Lang, der var Præst her 1802—1812, men senere blev forflyttet til Spjellerup (hvor han maa have levet mange Aar; thi gamle Mads Jensen i Magistraten, der er født 1821, har set ham der: han hed vel Lang, men var kun en klejn Mand), under hans Præstetid indtraf jo, i Fjor for 100 Aar siden, hin 29de August 1807, da Engelsemænd var her, som det staar staaret ind i en Sten paa Enderlev Kirkes nordre Mur. Samme Dag var der, som bekendt, en Træfning 1 Mil herfra paa Hersfølge Kirkegaard imellem det splittede Vandværn og de forfølgende Engelsemænd. Stiftslæge Rode, hvis Bedstefader dengang var Stiftslæge paa Ballø, og foruden Mediciner tillige Kirurg, har fortalt, hvorledes hans Bedstefader samme Dags Aften blev hentet til Hersfølge at forbinde de saarede, med engelske Dragoner foran og bagved Bognen. Og afdøde Niels Rasmussen har fortalt, efter ældres Beretning, at Engelsemændene gif her i Enderlev og stød i Kirsebærtærne, og enkelte

af Byens Folk blev forulempede, en ved en Grøft ude ved Haarlevvejen. Gaardbestyrer Peder Olsen har hørt af gamle Folk, hvorledes mange, særlig Kvinder og Børn flygtede til Hestehaven, der altsaa endnu den Gang har haft stor Skov. Et Sagn, der gaar her paa Egnen, vil vide, at Greven paa Bregentved hindrede de engelske i at komme ind paa Bregentved Gods ved en Tønde, ikke Krudt, men Guld; det turde dog være temmelig uhjeme-
 lict. Men et Par Dage efter, 2.—5. September, skete Kjøbenhavns Bombardement; da har man sikkert herfra kunnet se Flammestøret paa Himlen, særlig den Nat, da Frue Kirkes Spir faldt. og Rædsel har præget sig i alles Aasyn. Bisen fra de Dage er bedrøvelig, trods det morsomme i den. Den lyder som bekendt:

Og det var i Aaret 1807
 og jeg vil vær' en Skelm, om jeg lyver;
 Da Engelsemauden kom, den forbandede Lyv.
 Det gyser i min Krop, saa det kryber.
 Høst, naar jeg tænker paa den store Hurlumhej,
 da Landeværnet løb henad Kjøge Landevej,
 Ja, ved Du hvad, Per Nilen, ja Du kan være glad,
 at Du kund' sidde hjemme ved det gode Sulefad;
 mens vi andre løb med vore Trækko paa.
 Na, Gud ske Lov jeg slap med min ene store Taa.

Den første, som jeg mødte, var en engelsk Husar;
 han stød min ene Trækko i Stykker;
 Men det, som jeg nu at fortælle har,
 er en af mine mindste Ulykker.

Det første, som jeg sagde, det var: „Guds Fred“
 min kære Hr. Engeltmand! O, gør mig ej Fortræd!
 Jeg tjener hos Mads Madsen i Kroen Svinevad,
 han gav mig denne Flaske, og denne bitte Mad.
 Men aldrig har jeg tjent før til Lands eller Bånd,
 og derfor er jeg jærdig at gaa fra Sind og Sands.

Men da han tog min Flaske, jeg blev saamænd saa glad;
 han drak saa meget, han kunde taale;
 Men saa sat' han et Fjæs op, som han vilde split' mig ad,
 og jeg stod „Draalensplidtmig“ som paa Naale!
 Men saa sa'e han et Ord, og jeg beholdt mit Liv,
 men, sandt at sige, var jeg haardt i Bekneb.
 O, gehe doch zum Teufel, verdammt'er Bauernar!
 Jeg takker ham saa mange Gang, min kære Hr. Husar!
 Saa humped jeg da af paa min ene store Taa,
 Og kom saa herhjem, som I allesammen saa.

Ikke sandt, i Grunden en trist Sang! Biskop
 Mynster, den Gang Præst i Spjellerup, fortæller,
 hvorledes hans Ublskarl satte sig til at græde,
 da han blev kaldt til Landeværnet, og da Folkene
 kom hjem efter Kampen, tog man kun temmelig
 køligt imod dem, men var det uheldige Udfald
 i Grunden deres Skyld? En af mine Værere,
 Kantor Nikolaj Krosgaard, har fortalt, hvorledes
 Englænderne bleve standsede ved de mange Træsto,
 der stod 2 og 2 med Halm i. De kendte ikke
 Træsto, mente, det var suaa Krudtmener, saa
 Landeværnet fik dobbelt Nytte af at smide Træ-
 stoene, først løb de lettere, og saa standsede de
 Fjenden en Stund; det varede nemlig noget in-

den de dristede sig til at ride eller gaa dem forbi. En trist Sang, den fra 1807, og en trist Stemning, den fra 1807 omend man har gjort Landeværnet Uret; men hvor ganske anderledes lyder ikke Sangen fra Aarhundredets Midte: „Dengang jeg drog afsted“, baaret af „Anden fra 1848“. Dog, inden d. n. Tid kom, skulde der først være strænge Tider.

Vi vil dvæle lidt endnu ved Aarhundredets første Aaringer. Forandringer skulde vel komme, hvilken uhyre Forskel paa Enderklev By og Sogn fra 1807 til nu 1907; men de kom først lidt efter lidt. Hvordan var Folk her klædt den Gang? Se Baret, der staar den lille Dreng og den lille Pige, ja den Gang klædte de de smaa paa, akkurat som voksne Mennesker, et pudsigt Syn, der endnu kan ses paa Egne, hvor Nationaldragterne endnu er beholdte, som f. Eks. paa Frøs. Se Konfirmanden, som f. Eks. Birthe B. Jensens Enkes Fader: i hvidt Badmel, hvide Badmels Knæbukser, Knæbukser brugte jo alle mandlige, lang hvid Badmels Langtrøje, omtrent til Hælene, saa han traadte i den. Paa Hovedet en Spidskhat som en omvendt Skaffepose. Hatten var fort. Som Meget bares af alle Mænd

den røde striklede Hue med Duffen i Toppen, Trøje eller Kofte med Skoder, Besten lang, ogsaa med Skoder og 2 Rækker af Sølv eller Tin eller hvide perleagtige Knapper. Besten var rød eller stribet, Knæbukser, hvide Uldstrømper og Træsko, sjældent smaa Sko med Sølvspænder, som Kvinderne derimod bare. Det maa tidt i Datidens ofte bundløse Føre have været nogle nydelige Strømper, de leverede. Til Stads bare Mændene den høje sorte Hat, maaske lidt højere end Nutidens, i Reglen af Filt og flosset („Flosshat“), og lange Fedtlæderskøvler. Kvinderne bare hvidt Vin om Hovedet, „Korsklæde“, Perlenakke, eller ogsaa med Gulds- og Sølvnakke, hvide broderede Halskraver og Huer.

Men hvad se vi der — aa, noget fra gammel Tid — men vel endnu anvendt hist og her : en Signetælling. Lad os kigge lidt paa nogle af deres Formularer, de er noget underlige. Hør nu blot : „I Jesu Navn : Jomfru Maria drog sig af sin Silkesært, det for (?) vel for Vært det maa ej buldne, ej svie, ej værte, i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand Amen.“ Læses 3 Gange. En anden Formular lyder ; „I Jesu Navn, saa læser jeg

for Gigten (gaa) Magten, Du skal hverken bøje eller bo, Du skal hverken have Rist eller Ro, Du skal henfare paa Stof og paa Sten; du skal henvisne, som Dagen forsvinder for Solen i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Hellig Aand. Amen." Læses 3 Gange, blæses ad Staden, læses 3 Gange, blæses ad Staden, læses 3 Gange, blæses ad Staden. I en tredie hedder det: „I Jesu Navn, jaa binder jeg den flemme Ting, den flemme Klemme i dit Hjerte; bind hende sagde vor Herre. Hvormed, sagde St. Peder. Med begge dine Hænder og 10 Fingre i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 3 Gange disse Ord, læses 12 Gange, naar man fletter Baandet, disse Ord læses 3 Gange, naar man binder dette Baand om Livet. Og atter i en fjerde: „Jeg siger dig af, for Tægten skal fly af, Du Herre brav. Du skal hverken oldne (?) eller Du skal hverken svie eller bulne eller brække, Du skal hverken rive eller slide, men Du skal forvisne og forborne (?) som Dagen for Solen, og for Dagen i Navn Gud Fader, i Navn Gud Søn, i Navn Gud den Helligaand. Amen." Læses 9 Gange, blæses 9 Gange. Disse Signeformularer

skal være brugt heromkring, og endnu i 1800 og nogle og firs blev en af mine Konfirmander, lige før Konfirmationen signet (udtalt sejnet) for et daarligt Ben, og min Forpagters graa Hest blev en skøn Dag ogsaa „sejnet“ midt i Præstegaardens Gaard af en Gaardmand. Dette skete vel i Jylland; men hvem kan sige, om ikke endnu andre Steder sligt anvendes i Smug? Og stille, lad os lytte til det Raad, den stakkels Kone, med hvis Blod der er noget i vejen, faar: „Du skal tage Kirke klævrif Fedt 3: Fedt, hvormed Klodderne smøres, skabe noget og kommer i lunken O og tage det ind.“

Men hvad kommer nu der? Hvad er det, som alle disse 6—8 eller flere Mænd bære højt paa deres Skuldre? Det er tungt, og Vejen er ujævn, det ghynger op og ned, frem og tilbage: det er et Lig, der føres til Kirkegaarden. Saaledes bæres det den Gang, som det vist var en Skif fra Oldtiden. Smukt og tiltalende saa det ud, men det var saa besværligt; saa ændredes det til den nuværende Bæremaade, og nu føres jo Ligene, naar Vejen ikke er altfor kort. Og se, der gaar de til Gildehuset — flere Dage i Raad; Risen-grød og Klipfisk var Retterne; der var Barsel-

gilber, Brudegilder og de store Begravelser. Thi den Gang festede Folk i deres egne private Huse. Nu er jo snart alle større Sammentømster henlagt til de offentlige Forsamlingshuse. Der høre de Stjerne om ved Hellig 3 Kongers Dags Tide og synge (den Stjerne var endnu i Attenhundrede og nogle og firs i Jylland). Der rider hele Skaren „Maj kommer i By“ med udsprunget Bøgeløv, og der ride de Fastelavn, som de unge Karle atter gjorde i 1907 og 1908 (her ride vi for hver Mand's Dør — som vi har gjort saa ofte før — at bede om lidt Flæsk og Smør; men helst vil vi ha' Benge, „Faldera — for det er Fastelavn“). Men ellers, hvor var de nøjsomme, hvor var de haardsføre. Deres Melgrød vilde næppe smage os. Og hvor har de gaaet meget igennem af Sult og Kulde, hvor lidet Løj havde de til deres Kejser, hvor umagelige Vogne, hvor daarlige Beje, hvor smaa Dyr (Heste paa 8 til 9 Kvarter), hvor lidet Lys i deres Bærelser. De levede heller ikke saa længe i Gennemsnit som hele den nuværende Slægt med Overfrakter og Kaaber, med opvarmede Kirker, opvarmede Jernbanekupéer, og hvis Dyr selv føre i luffet Vogn. Men de stærke den Gang var maaske stærkere end nu. Og en Ting havde de

langt bedre end vi: deres gode Tænder (som opgravede Hovedskaller viser); men nutildags synes det, som om Folk holder sig længere ungdommelig, og de klæde sig mere ungdommeligt højt op i Aarene; det er som om „Støbets Aar“ — fra de 70 — maa rykkes højere op. Men en Ting var Datiden grumme fattig paa; den havde ingen Penge, selv Staten gif fallit 1813, og Seddelpengene tabte næsten al Værdi. I 1812 var Kapitelstaksten Rug 61 Rdlr. 4 M. 8 St., Byg 34 Rdlr. 5 M. 8 St., Havre 23 Rdlr. 2 M. 8 St. og alt andet i lignende Forhold; s. Eks. kostede det mange Rigsdalere blot at faa sine Støvler forsaaldee eller blot at købe en Kop Kaffe — det vil sige, at Sedlerne, som Staten havde udstedt, havde tabt al virkelig Værdi. Saa blev de pludselig nedsat, saa mange, der dog ejede noget, tabte næsten alt. De, der intet ejede, kunde jo intet tabe! Saa kom Krigen til 1814, og elendig var hele Landets Tilstand. Men Udskiftningen gjorde sit til, at der blev høftet langt mere end før, og da saa endelig Kornpriserne begyndte at stige igen mellem 20erne og 30erne, saa tog Udviklingen Fart. Der kom vel atter en Strig i 3 Aar og 14 a 15 Aar senere den sørge-

lige Krig 1864; men selv de Saar, som disse Krige slog, kunde dog ikke standse den rige Udvikling i Frederik VII.'s og især i Kristian IX.'s Dage. Her i Enderlev har det ogsaa fremad paa alle Hold, og flere og flere bleve Selvejere. Medens Præsterne Thanning (1812—31) og dernæst Würken, Schaumburg-Müller (Model til Helten Anton i Ingemanns „Landsbybørnene“) og Steenberg virkede her, brød det saa smaat igennem. Da byggede den næste Præst, Brunnemann, Præstegaardens ny Stuehus i 1874—75 — den første Begyndelse til de moderne Bygninger i Sognet. Efter ham kom Pastor Kugaard og 1890 jeg selv, som den til Dato sidste Sognepræst — den 22de efter Reformationen. Og se nu Enderlev den Dag i Dag! Men, hvor vilde dog de gamle forundre sig, om de kunde staa op af deres Grave, og hvor vilde vor ærede Stamsfader, den første Bonde, Enner eller Jenner, Endre, eller hvad han nu har heddet, dog forundre sig mest af dem alle; hvor kunde han kende sit sikkert faare beskedne Bo, vel et Træhus, Bulhus, igen i Nutidens By, der vel bærer hans Navn, men ellers er saa ganske anderledes? Hvad vilde han og alle de gamle fordums Slægter vel sige til Kir-

kens dejlige Alterbillede, til Ufsekronerne, til Or-
gelharmoniets Toner, til Koffelobnen, til den zir-
ligt passede, pyntelige Kirkegaard med de mange
Blomster og de kostbare Minder, til Ringmuren,
til Jernportene, til Præstegaardens Stuehus, til
den prægtige Skole, til den store Brugsforening,
til den ene mer fine og solidt opførte Gaard end
den anden; hvad vilde de sige til vor Høst, vor
Tids mange Fold, til vore Maskiner, vore store
og fede Kreaturer, det store Antal Røer (et helt
Amts Kvægbesætning, i gamle Dage skulde der
nu ikke saa særdeles mange større Gaarde til at
rumme), til vore Befordringer, med Fjedre og
udpolstrede Sæder, til vor Klædebragt og hele Ud-
styr, baade hvad vor Person og vore Hjem angaa,
til Sprøjtehuset, til Lignovuen, til Gylterne, til
Forsamlingshusene? Dog, de bleve aldrig fær-
dige med at forundre sig. Men hvad vilde de
sige, naar de fik at vide, hvilke Beløb der nu kan
betales i Skatter, og hvad vilde de sige til vore
Valg, at ogsaa Gunderslev Folk er med at vælge
til Landets højeste Raad, og at der, i og for sig,
intet er til Hinder for, at en Gunderslev Mand
kan blive, som kun Adelen's Rigsraader i gamle
Dage, Kongens højeste Raadgiver. Maaske saa

disse gamle, nøjsomme, haardføre, jævne Folt til allerfidsft vilde udbryde: „I Nutidens Børn, I maa da ogsaa være lykkelige, saa godt, saa rigt I har det mod os, og I maa da altid takke Vor Herre! Hvor bør I dog skønne paa, hvad I har. For, hvis I ikke det gør, saa vil vi sige, at det vil da forundre os allermest“. De gamle, om de var os nær, vilde vel tale saa; lad os da ikke glemme med dem for Dje: „at hvem meget er givet, af dem kræves der meget“.

Det var en lille Skitse af en østjællandsk Landsby ned gennem Liden. Hvad har den at lære os? Tænk selv derover. I den store Verden er Enderøen kun en ubetydelig By og et enkelt Sogn i vort lille Fædreland; dog ikke sandt — vort Enderøen er alligevel saa betydeligt, at dens Historie, set og forstaaet gennem hele den Udvikling, der ogsaa dér er foregaaet, medens „Slægt fulgte Slægters Gang“, ogsaa kan og skal, til Vor Herres Ære, bære sit Vidnesbyrd frem om, at Guds Magt er stor!

Efterskrift.

Jeg takker de gamle i Enderstev for de Meddelelser jeg skylder dem, samt Stiftslæge Rode paa Vallø og Professor Kernerup, Roskilde, for den Bistand, de hver paa deres Vis, har ydet mig.

Indhold:

- I. Ældste Historie til Reformationen, 16de Aarhundrede.
 - II. Det 17de Aarhundrede.
 - III. Det 18de Aarhundrede.
 - IV. Det 19de Aarhundrede og Begyndelsen af det 20de til 1907—08.
-